

van andere denominaties. De status quo van een verzuilde samenleving werd steeds meer geaccepteerd, wat zichtbaar werd in de groeiende aversie tegen gereformeerde evangelisatie onder andersdenkenden. Gelukkig bracht de moderne tijd ook een nieuw soort evangelisatie: de gereformeerden droegen hun identiteit uit in de 'geritualiseerde vorm van periodieke verkiezingsstrijd'. Kuyper, de man van de nieuwe politieke stijl, vond niet dat gereformeerden zich buiten de moderne samenleving moesten plaatsen. De Anti-revolutionaire partij bood een houvast aan de zoekende gereformeerden.

Het is Van Klinkens verdienste dat hij zijn gesprekken heeft weten uit te bouwen tot een studie naar verzuiling en sociale verhoudingen binnen een lokale gemeenschap. Dat is mede te danken aan zijn grondige spitwerk in regionale archieven voor de negentiende eeuw. Juist in die periode was de spanning tussen geloof en modernisering het grootst. Dit soort lokale studies is een welkome aanvulling op meer generaliserende en theoretische studies over modernisering en verzuiling. Theorieën moeten steeds aan de praktijk getoetst worden. Zo blijkt dat Hendriks' theorie voor Ter Apel geenszins opgaat. Helaas voert Van Klinken hiervoor geen bevredigende verklaring aan.

Andere kritiekpunten zijn de rommelige opzet van het boek, met erg veel hoofdstukken en paragrafen. Ook doen de vele details, hoe scherp geobserveerd soms, overdadig aan. Het boek had daarbij aan helderheid gewonnen als de situatie in Ter Apel vergeleken zou zijn met die in soortgelijke gemeenten en met gangbare historische inzichten. Dat was echter niet de opzet van deze studie. Dit boek geeft vooral een aardig beeld van de transformatie van een uithoek van Nederland naar een moderne samenleving.

Maartje Janse

D. Grijpma, *Kleren voor de elite. Nederlandse couturiers en hun klanten 1882-2000* (Amsterdam: Balans, 1999, 237 blz., f49,50, ISBN 90 5018 447 2).

Couturiers, coupeurs, coupeuses, naaisters, knipsters en klanten zijn de belangrijkste 'personages' in het door Grijpma over de geschiedenis van de couture in Nederland geschreven boek. Ruim 200 van hen werden door de schrijfster geïnterviewd, zodat deze groep tevens als de voornaamste informatiebron bij de totstandkoming van *Kleren voor de elite* mag worden beschouwd. De vele door haar uit deze gesprekken gebruikte, maar evenwichtig over het uit vijftien hoofdstukken opgebouwde boek verdeelde citaten, geven de lezer een mooi, maar ook realistisch beeld van de wereld achter de coulissen van de Nederlandse couture.

Het is de droom van iedere couturier om de kleren van de koningin te mogen maken. Kleren maken voor een lid van de koninklijke familie geeft status. Koningin Beatrix koopt haar kleren echter al sinds 1965 bij Theresia Vreugdenhil. Dit tot groot verdriet van andere couturiers, die zich als gevolg van dit feit wel eens tot negatieve uitspraken over de smaak van de koningin hebben laten verleiden. Een koninklijke klant kan de carrière van een couturier ook negatief beïnvloeden, zoals couturier Joan Praetorius in 1932 moest ontdekken. In verband met de economische crisis besloot koningin Wilhelmina om geen ontvangsten meer te geven, waarna Praetorius te horen kreeg, dat ze dus ook geen kleding meer van hem nodig had. Een koninklijk besluit dat het einde van een veelbelovende carrière inluidde.

Grijpma noemt de ontdekking dat coupeurs, coupeuses en naaisters slecht betaald worden 'shockerend'. Ondanks lange werkdagen, weinig waardering en lage lonen, blijkt dat het verwerven van status ook voor hen die schaar en naald hanteren belangrijk kan zijn: 'Werken voor

een couturier geeft status. De glamour van mooie kleren, bekende namen en het grote geld straalt af op de mensen die die kleren maken: de naaisters, coupeurs en coupeuses', stelt Grijpma. Niet minder shockerend is de wetenschap dat de Zwitserse couturier Erwin Dolder in 1948, de uit 1815 daterende, maar inmiddels verschoten koningsmantel, op eigen initiatief heeft vervangen door een nieuwe. Het door Juliana en Beatrix tijdens hun inhuldiging gedragen 'symbool van het Nederlandse koningschap' blijkt niet meer te zijn dan een kopietje. Alleen de 83 op de mantel vastgezette gouden leeuwjes overleefden het wellicht goed bedoelde, maar van weinig historisch besef getuigend persoonlijk initiatief van de couturier.

De titel van hoofdstuk 9: 'De invloed van Parijs: beter goed gepikt dan slecht ontworpen', spreekt voor zichzelf. Spionage, ideeënroof, smokkel, diefstal en bedrog, zijn begrippen die in deze geschiedenis over de couture in Nederland dan ook regelmatig ter sprake komen. Geheugentekenen was na de Tweede Wereldoorlog zelfs een vak waarin modestudenten les konden krijgen. De klant is nu eenmaal 'koning', en de klant stond liever voorde spiegel in een jurk naar een model van Balmain of Dior, dan in een jurk van een Nederlandse couturier. Gekopieerd wordt er volgens Grijpma echter nog steeds.

Bijna alle Nederlandse couturiers van vóór 1940 waren vrouwen. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde dat beeld, en waren het vooral mannelijke, veelal homoseksuele, couturiers die een eigen couturehuis openden. Hoewel de belangstelling voor het vak zich zowel bij mannelijke als vrouwelijke couturiers al op zeer jeugdige leeftijd manifesteerde, blijken er verder weinig overeenkomsten tussen beide groepen couturiers te bestaan. Mannelijke couturiers zijn goed in public relations, terwijl vrouwelijke couturiers minder de drang hebben om in de schijnwerpers te staan. Vrouwen zijn liever met hun vak bezig, aldus Grijpma. De couturiers Mart Visser en Frans Molenaar noemen aandacht een belangrijke reden waarom vrouwen couture kopen. Een kopje koffie aangeboden op een zilveren blaadje doet blijkbaar wonderen. Een groot aantal van de mannelijke in het boek besproken couturiers bleek beter met mensen dan met geld te kunnen omgaan.

Tussen 1882 en 2000 is er veel in de modewereld veranderd. Veel van de in het boek genoemde couturehuizen bestaan niet meer. De rok werd korter, en ook het 'klantenbestand' veranderde. Grijpma beschrijft dit alles met veel kennis van zaken. *Kleren voorde elite* is voor de in de couture en zeker in de kleding van de koningin geïnteresseerde lezer een aanrader. De werkelijk prachtige illustraties verdienen een extra woord van waardering.

Rita Hooijschuur

W. van Moorsel, *De doorsnee is mij niet goed genoeg. Nelly van Doesburg 1899-1975* (Nijmegen: SUN, 2000, 300 blz., ISBN 90 6168 966 X).

Dat vorig jaar twee grote tentoonstellingen in het Kröller-Müllermuseum in Otterloo en het Centraal Museum in Utrecht aan het werk van Theo van Doesburg waren gewijd, zou zijn weduwe Nelly van Doesburg waarschijnlijk zeer hebben verheugd. Na zijn vroege dood in 1931 heeft zij zich namelijk steeds ingezet voor zijn erkenning en die van de Stijlbeweging waarin hij een centrale rol speelde. Dit betekende niet dat zij geen eigen leven leidde. Hoewel zij in de jaren die zij met hem samen was (van 1921 tot 1931) haar leven grotendeels ten dienste van hem en zijn werk heeft gesteld, was zij niettemin zelf in die periode actief als pianiste, schilderes en danseres. Ook na het overlijden van Van Doesburg bleef haar leven zeer actief en interessant. Zij werd als deskundige op het gebied van moderne kunst geraadpleegd